

WILLEMIJN WILMS FLOET

HET HOFJE BOUWSTEEN VAN DE HOLLANDSE STAD 1400-2000

Nijmegen (Vantilt) 2016, 240 pp., ill. in zwart-wit en kleur,
ISBN 978 94 6004 214 0, € 29,50

Al begin jaren negentig stelde de Barcelonese stedenbouwkundige Manuel de Solà-Morales dat in tijden waarin particuliere projecten steeds vaker de kwaliteit van de stad bepalen, ontwerpers en beleidsmakers zich meer zouden moeten buigen over de vraag hoe het private een bijdrage kan leveren aan het publieke. Collectieve ruimtes, dat zijn ruimtes waarvan de sociale gebruikswaarde de juridische eigendomsstructuur overstijgt, zouden volgens hem hierop een duurzaam antwoord kunnen bieden. Over hoe die collectieve ruimtes nu concreet ontworpen moesten worden, bleef de Solà-Morales vaag, maar gelukkig is daar architecte Willemijn Wilms Floet, die zich al jaren toelegt op het expliciteren van zulke kennis. Onze steden liggen immers bezaaid met bouwstenen die eeuwenlang hun collectieve atmosfeer hebben weten behouden en deze tot op vandaag uitdragen naar het publieke domein. Onderzoek naar deze 'good practices' uit het verleden speelt in haar ogen dan ook een fundamentele rol als basis voor duurzame stadsontwikkeling zoals een figuur als Solà-Morales dat stelde. Wilms Floet promoveerde op een studie over een bijzonder precedent van collectief wonen, de zogenaamde *hofjes van liefdadigheid*. Deze hofjes, waarvan de eerste al ontstonden in de Middeleeuwen, staan in Nederland in het collectieve geheugen gegrift als luwe en geboren stedelijke woonmilieus. Ze ontstonden als vanuit particuliere initiatieven opgerichte vormen van mindervermogenshuisvesting. De meeste kenmerken zich door het feit dat compacte ééngevelhuisjes zich ontwikkelen rondom een groene en gemeenschappelijke buitenruimte. Geboeid door de connotatie met culturele duurzaamheid die de hofjestradiatie de afgelopen zeshonderd jaar ontwikkelde, stelt Wilms Floet zich de vraag welke architectonische principes hieraan ten grondslag liggen. Het beschrijven van deze principes zou ontwerpers immers van nut kunnen zijn bij het ontwikkelen van hedendaagse collectiviteiten. Met het in 2016 verschenen *Het hofje. Bouwsteen van de*

Hollandse stad 1400-2000 ontsluit ze haar promotieonderzoek voor het grote publiek.

Het hofje mikt duidelijk op een breed publiek. Zo maken de talrijke illustraties zoals de verzorgde architectuurtekeningen en de knappe fotografie van Katja Effting het boek in de eerste plaats een boeiend kijkboek dat het studieobject tot de verbeelding doet spreken. De methodologische basis van deze studie is duidelijk de architectonische tekening. Door accurate plattegronden, gevels, doorsneden en axonometrische perspectieven systematisch te tekenen en met elkaar te vergelijken, beoogt de auteur zowel architectonische overeenkomsten als verschillen duidelijk te maken en waardevolle kennis en inzichten te genereren over de ruimtelijke samenhang binnen het hofjesontwerp. Deze werkwijze komt niet uit de lucht gevallen en schrijft zich duidelijk in binnen een traditie van de bekende 'TU Delftse' handboeken op het vlak van de woningbouw. Zo doet het boek bijvoorbeeld denken aan de *Atlas van het Hollandse bouwblok* van Suzanne Komossa (Thoth, 2002), waarin via gedetailleerde tekeningen van een reeks bouwblokken de metamorfose van verkavelingswijzen en woningtypes en de ermee gepaard gaande veranderende relatie tussen publieke en private ruimte wordt aangetoond. Waar in de *Atlas* de klemtoon ligt op de relatie tussen historische sociaal-economische en culturele veranderingen en belangrijke momenten van vormverandering in architectuur en stedenbouw, wenst *Het hofje* echter de robuuste architectonische *fil rouge* van één specifieke gebouwtypologie te peilen.

Wilms Floets vlotte schrijfstijl maakt dat er geen uitgekookte academische voorkennis nodig is om zich behaaglijk door het boek te bewegen. De auteur bouwt haar verhaal moeiteloos op een logische manier op, een tandem van tekst en beeld introduceren de lezer stapsgewijs via vijf hoofdstukken in de geheimen van het hofje.

Zo komt de lezer in hoofdstuk 1 te weten welke partijen bij de ontwikkeling van het hofje als private liefdadigheidsinstelling betrokken waren (of nog altijd zijn), zowel op vlak van bewonersachtergrond als de initiatiefnemers. Ook een beknopte duiding van de complexe exploitatie door bijvoorbeeld de financiële strubbelingen waarmee bepaalde hofjes(organisaties) gaandeweg te maken kregen, biedt een dieper inzicht in enkele van de dagdagelijkse beslommeringen van deze geenszins evidente woonvormen.

In hoofdstuk 2 wordt voor acht Nederlandse steden de relatie gelegd tussen de omvattende stedelijke structuur en de hofjes die er telkens als een soort van archipel van eilandjes in gelegen zijn. Fraaie kaarten tonen de lezer een helder overzicht van nog bestaande en reeds verdwenen hofjes, hun spreidingspatroon, hun schaal, en hun positie ten opzichte van het omliggende bouwblok milieu. Hierdoor krijgt men een goed zicht op de aanzienlijke schaal van een verborgen charitatieve stad die vanaf de veertiende eeuw binnen de traditionele Hollandse bouwblokkenstad tot ontwikkeling is gekomen. Achter deze inventarisatieoefening zit overigens een enorme hoeveelheid data die de auteur met het oog op publieke ontsluiting heeft gedigitaliseerd en die raadpleegbaar is.

In hoofdstuk 3 komt Wilms Floet tot de formulering van enkele algemene principes die enige structuur brengen in de inventarisatie van de meer dan tweehonderd aangetroffen hofjes. Zo blijken locatiekeuze, configuratie van bouwblok en hofje, de programmatische opbouw, het in de tijd beoogde stadsbeeld en de aard van de toegang tot het hofje belangrijke onderscheidende factoren te zijn die de stelling 'als je één hofje hebt gezien, heb je ze allemaal gezien' vakkundig de kop indrukken. Door deze principes via tekeningen en foto's te representeren, legt Wilms Floet een rijk instrumentarium bloot waarmee de lezer ondubbelzinnig zal begrijpen dat het publieke en private karakter van hofjes, zoals de auteur zelf zegt, 'formeel kan worden geregisseerd'. Wilms Floets methodologische opzet werpt in die zin vruchten af. Uit de analyse van één specifieke historische gebouwtypologie met een duidelijke syntaxis – huisjes rondom een binnenhof – destilleert ze een breed architectonisch spectrum waarmee de bemiddeling tussen een gevoel van 'open' en 'gesloten', of tussen 'publiek' en 'privaat' kan worden vormgegeven. Het hofje vormt de ene keer een naar binnen gekeerde woonvorm met een voor buitenstaanders verborgen ingang, en de andere keer is het vaak te betreden en dus (deels) openbaar en heeft het een prominente functie in de stad. Door dit spectrum aan verschijningsvormen bloot te leggen, nuanceert Wilms Floet de pejoratieve term 'gated community', waarmee het hofje volgens haar vaak in verband wordt gebracht. *Het hofje* toont expliciet aan dat via allerlei architectonische trucs een controleerbare luwte kan ontstaan

zonder dat daar hekken en poorten met camerabewaking voor nodig zijn. Hier kunnen ontwerpers en beleidmakers heel wat uit leren omdat deze vaststelling in schril contrast staat met veel contemporaine collectieve woningbouwontwikkelingen, waar de juridische grens tussen publiek en collectief-privaat in toenemende mate met afgesloten poorten, heggen, muren en zelfs camera's wordt verscherpt, en waarbij de collectieve ruimte een *commodity* wordt eerder dan een sociale gebruiksruimte en stedelijke bouwsteen, zoals de Solà-Morales dat zag.

In hoofdstuk 4 wordt dieper ingegaan op de herkomst van de eerder beschreven architectonische bemiddelingswijzen van de hofjes, en hoe deze de afgelopen zes eeuwen in relatie stonden met veranderende culturele ontwikkelingen. Zo verklaart de auteur bijvoorbeeld de meer in het stadsweefsel verborgen hofjes (zoals het Hofje de Bakenesserkamer in Haarlem uit 1395) vanuit het oorspronkelijke en meer religieuze hofjesidee als een bescheiden en van de chaotische stad afgekeerde woongemeenschap. Bij de monumentale hofjes (zoals het Hofje van Nieuwkoop in Den Haag, uit 1661) zien we een bijna tegengestelde beweging: hier staat de nagedachtenis van de stichter centraal, waardoor, in combinatie met de toen modieuze elitaire woonhuis- en tuinarchitectuur, een meer seculier en openbaar karakter werd nagestreefd.

In een concluderend hoofdstuk ten slotte, tracht Wilms Floet de continuïteit bloot te leggen tussen de hofjesarchitectuur en ontwikkelingen binnen de internationale (sociale) massawoningbouw, vanaf het begin van de twintigste eeuw tot vandaag. Zo vertonen onder andere Unwins *closes* uit de Engelse tuinstadplanning, Brinkmans Justus van Effenblok in Rotterdam en bOb van Reeths (AWG) Mariaplaats in Utrecht volgens haar een duidelijke verwantschap met de rijke hofjestradiatie.

Wilms Floet representeert met *Het hofje* in de eerste plaats de vindingsrijkheid en het vakmanschap waarmee bekende en onbekende architecten generieke architectonische principes als *modus operandi* telkens opnieuw doorontwikkelde binnen concrete ontwerpcontexten van lokale bouwtradities, grillige bouwblokcondities en financiële besognes van de opdrachtgevers. Dit is op zijn minst een waardevolle vaststelling binnen de huidige tijdsgeschiedenis van collaboratieve planning waarin de rol van de ontwerper steeds vaker wordt geminimaliseerd tot louter 'technische facilitator'. Het is nog maar de vraag of de talloze door de bewoners zelf ontworpen cohousingprojecten binnen zes eeuwen even duurzaam zullen blijven.

Anderzijds blijft *Het hofje* echter steken binnen een soort van eilanddenken dat de vakwereld al langer bedwelmt, alle goede multidisciplinaire ambities ten spijt. De collectieve ruimte wordt hier zoals vanouds opgevoerd als een conflictvrije ruimte, in belangrijke

mate gestructureerd door architectonische principes omtrent 'omslotenheid' en 'eenheidsverband' als bemiddelaars tussen 'privaat' en 'collectief' of 'individualiteit' en 'gemeenschappelijkheid'. Ze wordt gerepresenteerd met een hoog ansichtkaartgehalte, als een via de *hortus conclusus* gecultiveerde versie van de natuurtoestand waar de bomen constant in bloei staan, de zon onafgebroken schijnt, het gras er steeds felgroen en gekortwiekt bijligt, en waar men de looppaden net voor het snapshot heeft gestofzuigd. Dat kan uiteraard werken voor een degelijke bouwkundig erfgoedstudie maar *Het hofje* wil meer zijn dan dat, namelijk het expliciteren waarom dit erfgoed een 'good practice' vormt van de duurzame collectieve ruimte die de Solà-Morales impliciet beschreef. Men kan in dat geval niet zomaar voorbij gaan aan de onlosmakelijke relatie tussen de architectonische ruimte en de vaak niet-visueel detecteerbare constituerende elementen achter het gebruik en beheer ervan.

Het verhaal van de individuele bewoner blijft in *Het hofje* jammer genoeg buiten beschouwing. We zien op de foto's wel sporen van bewonersgebruik, zoals de tuinmeubeltjes en de bloempotten die door de bewoners tegen de gevels van de huisjes geplaatst worden, maar ze krijgen hoegenaamd geen plaats in de grafische analyse van de ruimte. Niettemin bepalen deze praktijken van territoriale toe-eigening in belangrijke mate mee de collectieve atmosfeer binnen een hofje doorheen de tijd. Verder lijkt het wel alsof Wilms Floet met enige schroom haar observaties staakte ter hoogte van de voordeur van de hofjeswoningen. De grond-

plannen van de huisjes worden als abstracte witte vlakken weergegeven (enkel de trappen werden ingetekend, p.114), terwijl het private woninginterieur voor de bewoner als 'vrijplaats' misschien net een noodzakelijk tegengewicht vormt om het leven in de sterk georkestreerde scenografie van de collectieve groenruimte mogelijk te maken. De analyse van beide werelden, en het begrijpen van de onderliggende en vaak niet-ruimtelijke elementen die 'het visueel observeerbare' constitueren, zou deze studie nu net onderscheiden van een nogal traditioneel architectuurhistorische analyse-oefening die er in mijn ogen te weinig in slaagt de lezer voeling te laten krijgen met de leefbaarheid van dit bouwkundig erfgoed. Gebouwen zoals het hofje kunnen slechts relevante ontwerppreferenties vormen wanneer in het onderzoek naar hun ruimtelijke kwaliteiten de geschiedenis van het wonen bezielend is, wanneer ze deel uitmaken van de biografie en levensloop van gemeenschappen en particulieren. Willen we de stad en haar constituerende gebouwen in hun wezenheid en eigenheid beschrijven, dan moeten we ze in hun concrete bestaan – die altijd een concrete werkelijkheid van mensen met een levensverhaal betreft – trachten te benaderen. Doen we dat niet, dan vervallen we zoals veel hedendaagse architectuurpublicaties in een wereldvreemd formalisme dat zowel academisch als maatschappelijk gezien oninteressant blijft.

GLENN LYPPENS